

ATATÜRK'ÜN EKONOMİ ANLAYIŞI

Yrd. Doç. Dr. Hasan SABİR*

"Bir ulusun hayatıyla doğrudan doğruya ilgili olan ekonomisi, çöküşünün de yükselişinin de nedenidir. Zamanımız bir iktisat çağıdır. Kılıç kullanan kol yorulur ama saban kullanan kol yorulmaz, her gün daha çok güçlenir ve toprağına daha iyi sahip olur. Osmanlı İmparatorluğu her şeyden önce sabanın karşısında yenildi. Kılıçla zafer kazananlar er geç yerlerini sabanla zafer kazananlara bırakmak zorunda kalırlar. Ulusal egemenlik, iktisadî egemenlikle birleştirilmelidir yoksa kazanılan askerî ve siyasî başarılarından olumlu sonuçlar elde edilemez"

Mustafa Kemal ATATÜRK
(1923 İzmir İktisat Kongresi)

1. Giriş

Atatürk'ün "karma ekonomi düzeni" olarak ders kitaplarımıza giren ancak bu kavramdan daha geniş içerikte olan iktisadî düşünceleri, benimsediğı iktisadî prensipler, çağdaş kalkınma politikası ve stratejilerine yön vermiş, ayrıca gelişmekte olan ülkelerin örnek alabileceğı önemli bir ekonomik model oluşturmuştur. Atatürk'ün henüz İstiklal Savaşımızın tozu toprağı ortadan kalkmadan söylemiş olduğı "...askeri zaferler ne kadar büyük olursa olsun iktisadî zaferlerle taçlandırılmazlarsa kazanılan zaferler yaşayamaz, kısa zamanda söner" sözü ekonomiye ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Maalesef Yüce Önder Atatürk'ün bedenen aramızdan ayrılışından sonra Atatürkçü Düşünce Sistemi'nin gerekleri istenilen düzeyde yerine getirilememiştir. Ulusumuzun henüz Atatürk'ün öngördüğü amaçlara ulaşamamış olması bunun kanıtıdır. Makalemizde Atatürk'ün iktisada dair fikirleri ve temel aldığı ekonomik prensipler irdelenmeye çalışılacaktır. Böylece, Atatürk sonrası dönemde ülkemizin karşı karşıya kaldığı ekonomik sıkıntıların hep bu iktisadî ilkelerin göz ardı edilmesi sonucunda meydana geldiğı görülecektir. Bunun yanında, Atatürk'ün iktisat anlayışını ve ülke ekonomisini ilgilendiren konulardaki görüşlerini çeşitli doktrin akımlarına bağlamaya çalışmak da yanlış bir

* İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İşletme Bölümü

yaklaşım olacaktır. Çünkü Atatürk görüşlerini hiçbir zaman doktrinlerle sınırlamamıştır. Yeni akımlara kendisi kaynak olmuş ve sadece iktisadî değil bir çok alanda Türkiye Cumhuriyeti'ne bir yön çizmiştir. İktisadî alanda çizdiği yönün ana esasını ise ekonomik bağımsızlık ve ekonomik istikrar prensipleri oluşturmuştur. Bunun nasıl gerçekleşeceğini de kendi dönemindeki uygulamalarıyla bizzat göstermiştir. Atatürk, ülkelerin yükselmesinde iktisadî koşulların kesin bir rol oynadığını söyleyen bir devlet adamıdır ki İstiklal Savaşı'nı izleyen günlerde, askerî zaferleri iktisadî zaferlerin izlemesi gerektiğini kesin bir direktif olarak ifade etmiştir. Atatürk'ün iktisat siyasetindeki ana hedef ise hiç kuşkusuz ekonomik kalkınmadır. Ancak bu kalkınmanın dış borçla, karşılıksız para basılarak, ekonomik bağımsızlığı terk ederek ve ekonomik dengeleri gözetmeden gerçekleştirilmeye çalışılmasına Atatürk şiddetle karşı çıkmıştır, zaten Atatürk döneminde bu tür uygulamalara gidilmediğini görmekteyiz. Atatürk, özellikle para değerinin istikrarına büyük önem vermiştir. Sorumluluk yılları boyunca enflasyon eğilimlerine karşı durmuş, ne Kurtuluş Savaşı'nda ne de savaş sonrasında karşılıksız para basılmasına izin vermemiştir. Atatürk'ün bedenlen aramızdan ayrılışına kadar Türkiye'de enflasyon problemi yaşanmamıştır.

Öte yandan ülkelerarası ticari sınırların giderek kaldırılması yani serbest ticaret ideolojisinin dünya ekonomisine egemen olması, gelişmekte olan ülkelerin ve bu arada Türkiye'nin de kalkınma sorununu giderek daha önemli kılmıştır. Dolayısıyla, Atatürk'ün iktisat anlayışının temel özelliklerinin ortaya konulması ve özellikle ekonomik istikrar prensibi başta olmak üzere hükümetlerin bu ilkelerden taviz vermemesi, küresel ekonomiyle bütünleşme sürecindeki Türkiye'yi, bu süreçte daha etkin kılacaktır.

2. Cumhuriyet Öncesi İktisat Siyaseti

2.1. 1838 Balta Limanı Serbest Ticaret Anlaşması ve Osmanlı Ekonomisi'nin Çöküşü

İktisat teorisinde Serbest Ticaret Kuramları esas olarak, İngiliz iktisatçılar olan Adam Smith'in ve David Ricardo'nun fikirlerine dayanmaktadır. Adam Smith, "Ulusların Zenginliği" (1776) isimli kitabında uluslararası serbest ticaretin pazarları büyütürken iş bölümünü geliştireceğini ve böylece ulusların zenginleşeceğini vurgulayarak serbest ticaret düşüncesini savunmuştur. İktisat Kuramı'na David Ricardo ile gelen yenilik ise ticarete giren tarafların karşılıklı olarak ticaretten kazanç sağlamaları düşüncesinin yerleşmesi ve dolayısıyla çıkarların ahenkleşmesi olmuştur. Ricardo "Ekonomi

Politikâin ve Vergilendirmenin İlkeleri" (1817) isimli kitabında "...tam serbest ticaret sistemi altında, her ülke sermaye ve emeğini doğal olarak kendisi için en yararlı kullanımlarına ayıracaktır" demektedir (Ricardo, 1997: 120). Yani bütün ülkeler koruma duvarlarını karşılıklı olarak kaldırmaya, dolayısıyla da dezavantajlı oldukları üretim alanlarını terk ederek en ucuza ürettikleri ürünlerde uzmanlaşmaya davet edilmektedir. Burada Ricardo'nun serbest ticaret yaklaşımını genellemesini ve bundan evrensel sonuçlar çıkarmasını görmekteyiz (Sabır, 2001: 51). Ancak uygulamada, sanayi devrimini ilk gerçekleştiren İngiltere hariç, bugünün gelişmiş ülkelerinin hepsi koruma duvarları arkasında sanayileşmiş ve daha sonra serbest ticaret fikrini savunmaya başlamıştır. Aynı tarihlerde, Fransa, Almanya, Avusturya ve Amerika henüz sanayi devriminin başındaydılar. Bu ülkeler, sanayileşebilmek için ulusal pazarlarını İngiliz mallarına karşı korumak zorundaydılar. Bu nedenle, ulusalcı politikalar uygulayarak, yüksek gümrük vergileri koyup İngiliz mallarının ülkelere girmesini engellediler. Öyleyse, İngiltere'nin o dönemde serbest ticaret düşüncesini hararetle savunması, gerek sanayi devrimini ilk olarak gerçekleştirmesi, gerekse o dönem itibarıyla karşısında ciddi rakiplerin olmamasıyla yakından ilişkilidir. Çünkü sonraki yıllarda Fransa, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri gibi rakiplerin ortaya çıkması karşısında İngiltere de serbest ticaret siyasetinden vazgeçmeye başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin serbest ticarete geçiş serüveni ise 1838 yılında İngiltere ile Balta Limanı Serbest Ticaret Anlaşması adı verilen bir anlaşmayı imzalamasıyla başlamıştır. Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti, iktisat siyasetini tam serbest ticaret rotasına oturtmuştur. 18 Ağustos 1838 Yılında yapılan Balta Limanı Serbest Ticaret Anlaşması'nın amacı Osmanlı Ülkesinin İngiliz mallarına serbestçe açılması olup, yerli endüstrinin çökmesine neden olmuştur (Yılmaz, 1993: 57). Osmanlı İmparatorluğu'nda her ne kadar kapitülasyonlar olsa da, Osmanlı Devleti yabancı malların ithalatında bazı kısıtlamalar uygulamış hatta 1826 yılında Yed-i Vahid usulünü uygulamaya koyarak tahıl, yün, haşhaş, zeytinyağı, ipek, meyankökü gibi ürünlerin ticaretini denetim altına almıştır (a.g.e.). Osmanlı İmparatorluğu gerek Mısır'da Mehmet Ali Paşa ayaklanması, gerekse ülkede istikrara dayalı bir iktisadî düşüncenin gelişmemiş olmaması nedenleriyle İngilizlerle Balta Limanı Serbest Ticaret Anlaşması'nı imzalamıştır. Özellikle o yıllarda, güçlü olan ülkeler sadece ikna yoluyla değil, gerek siyasî gerekse askerî zorlamalarla güçsüz ülkeleri ithalata tamamen açık, serbest ticaret sistemini kabul etmeye zorluyorlardı. Atatürk böyle bir sistemin ancak müstemlekelerde tatbik

edilmiş bir sistem olduğunu ve Türkiye'nin hiçbir zaman müstemleke olmayacağını söylemiştir (Başar, 1981: 30). Zamanla diğer ülkelerle de (Fransa, Rusya, Belçika) serbest ticaret anlaşmalarının yapılması, Osmanlı Devleti'nin ekonomik alandaki çöküşünü hızlandırmıştır. Bu olumsuz politikalar sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nda sanayi atılımları olmamış, varolanlar da gelişmemiştir. Osmanlı sanayii geleneksel el tezgâhlarına dayanırken, serbest ticaret anlaşması yaptığı ülkeler sanayi devrimini gerçekleştirmiş, makine üretiminin egemen olduğu bir sistemi uygulamaktaydı. Osmanlı ekonomisinin serbest ticaret sistemi altında sanayileşmiş ülkelerin karşısına geleneksel tezgah üretimi ile çıkması ve onlarla rekabet edebilmesi mümkün değildi. Bu yanlış iktisat siyaseti sonucunda gelinen noktaya, yani anlaşmanın uygulamada bıraktığı etkiye gelince; Osmanlı Devleti'nin uyguladığı serbest ticaret politikasının ilk sonucu Avrupa mallarının Osmanlı pazarlarını doldurması, Osmanlı Devleti'nin açık pazar haline gelmesi olmuştur. 1838 Balta Limanı Serbest Ticaret Anlaşması her şeyden önce Osmanlı Ekonomisi'ne öldürücü bir darbe indirmiş, ülkedeki geleneksel üretici kesim Batı ürünlerinin rekabeti karşısında iktisadî hayattan silinmiştir (Sayar, 1986:213). 1838 Balta Limanı Serbest Ticaret Anlaşması, Osmanlı ekonomisinin kapitalizme, lonca sanayiinin çağdaş endüstriye dönüşmesi ihtimalini kaldıran bir idam fermanı olmuştur (Akşin, 1992: 118).

Sonuç olarak, ülkeye gümrüksüz giren gelişmiş makine endüstrisi malları Osmanlı'nın korumasız el tezgahı endüstrisini kısa zamanda ezmiş ve böylelikle ihracatın çok üstünde ithalat harcamaları yapılmış, bu durum savaşlarla da birleşince devasa finansman açıkları ortaya çıkarak dış borca muhtaç bir ülke haline gelinmiştir. 1854 yılında Kırım Savaşı ile dış borca başlayan Osmanlı Devleti 1875 yılında borçlarını ödeyemez hale geldiği için moratoryum ilan etmiştir. Bu tarihte ihracat geliri 19 milyon sterlinken, sadece kısa vadeli borçlar 16,5 milyon sterlin, hükümet geliri ise 22,5 milyon sterlindir (Kazgan: 1999: 39). Dış borçlanma süreci Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam etmiştir. Yanlış ekonomik politikalar izlemesi nedeniyle ülkeyi ağır bir fakirliğe sürükleyen Osmanlı Devleti, Amerikan Doları'nın 167 kuruş olduğu yıllarda 32 milyon Türk Lirası dış borcu yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne miras bırakmıştır.

2.2. Milli Mücadele Dönemi'nde İktisat Siyaseti

Milli Mücadele Dönemi'nde izlenen iktisat siyaseti üzerine söylenebilecek ve bugün için de ibret alınması gereken en çarpıcı nokta,

Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'nı sıfır enflasyon ile gerçekleştirmiş olmasıdır. Milli Hükümet Kurtuluş Savaşı boyunca para basımına gitmeden, harbin finansmanını arttırılan vergiler ve halktan alınan bağışlarla sağlamıştır. Yani Türkiye'nin bağımsızlık savaşı enflasyonsuz yürütülmüştür.

Milli Mücadele yıllarında Anadolu'da kullanılan para Osmanlı kaimeleriydi. İstiklal Savaşı'nı Ankara hükümeti yürütüyordu. Ancak emisyonun yani para basımının anahtarı İstanbul rejimindeydi. Türkiye Büyük Millet Meclisi savaş boyunca kendi adına para basmamıştır. Aynı paranın iki ayrı egemenlik alanında kullanıldığı durumlarda emisyonu kontrol altında tutan tarafın tartışılmaz bir avantajı olduğundan, karşılıksız para basılmasıyla başlatılabilecek bir enflasyon, satınalma gücünün İstanbul yöresinde toplanmasını sağlayarak Kuvayı Milliye'nin finansmanını felce uğratabilirdi. Neyse ki bu tehlike gerçekleşmemiş ve İstiklal Savaşı enflasyonsuz gerçekleştirilmiştir (Ergin, 1978: 183-184). Görüldüğü gibi ne İstanbul Hükümeti ne de Atatürk açık finansman politikası uygulamamış ve Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu'da enflasyon problemi yaşanmamıştır. Bu noktada Milli Mücadele'yi başarısızlığa uğratmak için elinden geleni yapan İstanbul Hükümetleri'nin neden emisyon politikasıyla Milli Mücadele'ye sekte vurmadiğı tartışılabilir. Kanımızca İstanbul Hükümetleri para politikasının ne derece önemli bir silah olduğunun farkına varacak düzeyde iktisada hakim değildi. Aksi takdirde, zaten ihanet içinde olan ve Ankara ile mücadele eden İstanbul Yönetimi, karşılıksız para basımına giderek Kuvayı Milliye'nin elindeki kaimelerin değerini düşürür ve Atatürk'e karşı iktisadî bir savaş başlatırdı. Kuşkusuz bu uygulama da savaşın sonucunu değiştiremez ama bir süre savaşın uzamasına sebep olabilirdi.

Sonuç olarak, Atatürk'ün ekonomi anlayışında para değerinin istikrarına büyük önem verildiğini söyleyebiliriz ve bunun en büyük ispatı da İstiklal Savaşı'nın en zor yıllarında bile para basılmaması yani Atatürk sonrası dönemde sıkça uygulanacak olan açık finansman politikasına gidilmemesi olmuştur. Diğer taraftan Atatürk'ün iktisat siyasetinde borçlanmanın da yeri olmamış, çünkü istikrarlı ekonomi anlayışında olan Atatürk, borçlanmanın ekonomik bağımsızlığı zedeleyebileceği inancını taşımıştır. Atatürk hiçbir zaman enflasyonun akılcı bir finansman kaynağı olabileceğini savunmamış, gerek Kurtuluş Savaşı gerekse savaşın kazanılmasından sonraki dönemde her fırsatta ekonomik bağımsızlık ve ekonomik istikrar ilkelerini savunmuştur (Sayar, 1996: 63).

Görüldüğü gibi, ekonomik istikrar Atatürk'ün iktisat siyasetinin temel esasıdır. Öyle ki, enflasyonsuz para politikası Cumhuriyet tarihinde sadece Atatürk zamanında uygulanabilmiştir. İsmet İnönü'nün şu sözleri çok enteresandır: *"Hükümet olarak yılda iki kez ödeme yapamayacak duruma düştiğimiz olurdu. Gider konuşurdum. Birkaç milyon liralık emisyonun bizi ferahlatacağını anlatmaya çalışırdım. Bir defa bile "evet" dedirtemedim"*. Türkiye Cumhuriyeti'nde enflasyon problemi Atatürk'ün vefatıyla başlamış ve bir daha da durdurulamamıştır (Aysan, 2000: 37). Sonuç olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda enflasyonun yeri olmamıştır. Atatürk her zaman para değerinin istikrarına büyük önem vermiş, İstiklal Savaşı'nın en zor günlerinde bile tedavüle yeni para çıkarmamıştır. Atatürk'ün sıkı para politikası anlayışı Cumhuriyetin kurulmasından sonra da devam etmiş, Atatürk döneminde Türkiye Cumhuriyeti'nde karşılıksız para basılmamıştır.

3. 1923-1938 Yılları Arasında Ekonomik Reformlar

3.1. Atatürk'ün Ekonomik Reformlarındaki İktisat Felsefesi

Osmanlı Devleti'nden genç Türkiye Cumhuriyeti'ne kalan miras; fakirlik, yerli sanayi olmamasından dolayı dışa bağımlılık, dış borç ve üretimin olmadığı bir ekonomi idi. Ülkede kayda değer bir sermaye birikimi olmadığından, bir başka deyişle, yanlış politikalar nedeniyle Türk burjuvazi sınıfı oluşmadığından yatırım yapabilecek zengin de yoktu. Ticaret Osmanlı döneminde ağırlıklı olarak Rum, Ermeni ve Yahudilerin tekelinde olmuştur. Atatürk'ün *"...askeri ve siyasi bağımsızlık ancak ekonomik bağımsızlıkla taçlandırılırsa korunabilir"* anlayışı Cumhuriyet Türkiye'si'nin kalkınma çabalarının temelini oluşturmuştur. Bu anlayış çerçevesinde bir çok ekonomik reforma girişilmiş, daha sonra tüm Cumhuriyet tarihi boyunca yakalanamayacak ekonomik istikrar sağlanmıştır. Atatürk'ün iktisat siyasetinin temel hedefi ekonomik kalkınmayı bir an önce gerçekleştirmektir. Bu hedef, döneme egemen olan "milli iktisat" kavramında somutlaşmaktadır. Milli iktisada o dönemde atfedilen temel anlam ise zaferden önce yabancıların ve azınlıkların elinde bulunan ekonomik güçlerin yerli tüccarlara transfer edilmesi daha açık bir ifadeyle yerli burjuvazinin yaratılmasıdır ki, bu fikirler "Kadro'cu" görüşler olarak da anılmıştır. Kadro'culara göre; serbest sermayenin, gerek toprak gerek sanayi gerekse ticaret alanında verimli çalışabileceği teşebbüsler serbest bırakılmalı, ancak bunun dışında kalan alanlarda ekonomiyi ulusal ekonomi temeli üzerinde canlandırmak devletin

görevi olmalıdır (Gülalp, 1987: s.92). Bu düşünce tarzı Atatürk'ün iktisat felsefesiyle de uyumludur.

Atatürk'ün iktisadî anlayışı en genel haliyle; özel girişime dayalı ama özel girişimin yeterli olmadığı alanları devletin ulusal ekonomi temelinde canlandırması, yabancı sermayeye karşı olmayan ancak bunun da ulusal çıkar çerçevesinde değerlendirildiği bir iktisat siyaseti anlayışıdır. Bu genel açılım içerisinde, Atatürk'ün iktisat siyaseti değerlendirilirken 1923-1928 döneminde her şeyden önce, yeni Cumhuriyetin Lozan Anlaşması uyarınca 1928 yılına kadar gümrük vergisi uygulayamadığı yani gümrükleri düzenleme yetkisinin olmadığı göz önüne alınmalıdır (Balkanlı, 2002: 86). Bu nedenle Türkiye 1928 yılına kadar zorunlu olarak serbest ticaret siyasetini uygulamıştır. Bu da 1928 yılına kadar olan dönemde genç Türkiye Cumhuriyeti'nin dış ticaret açığı vermesine neden olmuştur. Oysa, Atatürk'ün iktisat siyasetinin temeli ekonomik dengelerin yani istikrarın sağlanmasıdır. Atatürk 1 Kasım 1934 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışında yaptığı konuşmasında bu konuyu *"dış ticarete takip ettiğimiz ana prensip ticaret muvazenesinin aktif karakterini muhafaza etmektir"* sözleriyle dış ticaret dengesine verdiği önemi vurgulamıştır (Aysan, 2000). Nitekim 1928 yılından, Atatürk'ün bedenen aramızdan ayrıldığı 1938 tarihine kadar Türkiye Cumhuriyetinde dış ticaret açığı sorunu yaşanmayacaktır.

Dolayısıyla, Atatürk'ün iktisat anlayışının en temel unsuru dengedir. Ekonomik dengeyi hedef alan bu ekonomik felsefenin parçaları ise dört önemli grupta toplanabilir (Tokgöz, 1981: 46):

- 1) Türk Lirasının değerini koruyan anti-enflasyonist para-kredi politikası,
- 2) Gerçek kamu kaynaklarına dayanan denk bütçe politikası,
- 3) Devalüsyonsuz dış ticaret politikası,
- 4) Ulusal kaynakların etkin kullanımını sağlayan planlı kalkınma politikası.

Atatürk'ün uyguladığı bu iktisat siyaseti sonucunda: Gayri Safi Milli Hasıla onbeş yıllık dönemde ortalama % 8 oranında büyümüştür. Başarıyla uygulanan anti-enflasyonist bütçe ve para politikasıyla iç fiyatlarda ve paranın değerinde istikrar sağlanmıştır. Lozan Antlaşmasının getirdiği gümrüklere ilişkin kısıtlama kalkar kalkmaz Türkiye sürekli dış ticaret fazlası vermeye başlamış, Merkez Bankasında 36 milyon liralık döviz ve 26 ton altın birikmiştir (Tokgöz, 1981: a.g.e., 47). Atatürk'ün iktisat felsefesinde devlete özel bir görev verilmiştir. Atatürk bir konuşmasında *"Herhalde devletin, siyasî ve fikrî hususlarda olduğu gibi iktisadi işlerde de düzenleyiciliğini, ilke olarak kabul etmek"*

uygun görülmelidir" (Ülken, 1981: 11) demek suretiyle devletin ekonomiyi düzenleyici işlevine dikkat çekmiştir. Devletin ekonomideki düzenleyici işlevinin önemi, sonraki yıllarda dünyada da daha iyi anlaşılacak ve özellikle 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'ndan, gelişmiş ülkeler devletin ekonomiyi düzenleyici müdahaleleriyle çıkabilecekler ve modern iktisat öğretisinde Keynes ile başlayan süreçte, devletin ekonomik yaşamın sağlıklı işleminde önemli bir rolü olduğu görüşü yaygın bir kabul görecektir.

3.2. İzmir İktisat Kongresi

Atatürk ülkenin dış düşmanlardan kurtarılmasından sonra ekonomik durumu görüşmek ve alınabilecek önlemleri saptamak üzere İzmir'de bir iktisat kongresi toplamaya karar vermiştir. Atatürk Kongre'nin açılış konuşmasında *"Tarih ve tecrübenin süzgecinden arta kalmış bir gerçek vardır. Türk tarihi incelenirse, gerileme ve çöküntü nedenlerinin iktisadî sorunlara bağlı olduğu görülür. Kazanılmış zaferlerin ve uğranılmış başarısızlıkların tümü iktisadî duruma ilgilidir... Milletimiz düşman ordularını mahvetmiştir. Tam bağımsızlık için şu kural vardır: Millî egemenlik, mali egemenlikle desteklenmelidir. Bizleri bu hedefe götürecek tek kuvvet ekonomidir. Siyasi ve askeri muzaferiyetler ne kadar büyük olursa olsun, iktisadî zaferlerle taçlandırılmadıkça payidar olamaz"* diyerek bundan sonra mücadelenin ekonomik düzlemde gerçekleştirileceğinin altını çizmiştir (Ergin, 1978: 184-185). Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresi Açılış Konuşmasında ayrıca şunları da söylemektedir: (Ökçün, 1971: 243): *"Efendiler; bir milletin doğrudan doğruya hayatıyla alakadar olan, o milletin iktisadîyatıdır... Zamanımız tamamen bir iktisadî devrinden başka bir şey değildir. Bir milletin refahiyet ve saadetini teşkil eden iktisadîyatla iştiğal etmemesi, edememesi nazarı dikkati calıp bir keyfiyettir. İtirafa mecburuz ki iktisadîyatımıza lüzumu kadar ehemmiyet verememiş bulunuyoruz... Bu bir hakikattir ki, tarihin her devrinde aynen vakidir. Mesela Fransızlar Kanada'da kılınç sallarken oraya İngiliz çiftçisi girmişti. Bir müddet kılınçla saban yekdiğeriyle mücadele etti ve nihayet saban galebe çalarak İngilizler Kanada'ya sahip oldular. Kılınç kullanan kol yorulur; fakat saban kullanan kol her gün daha çok kuvvetlenir ve her gün daha çok sahip olur... İstiklal-i tam için şu düstur vardır: Hakimiyyet-i millîye, hakimiyyet-i iktisadîye ile tarsin edilmelidir..."* Atatürk'ün Kongre'nin açılış konuşmasında belirttiği gibi, ekonomi doğrudan doğruya Türkiye Cumhuriyeti'nin yaşamıyla ilgilidir ve bu alanın ihmal edilmesi tam bağımsızlığın kaybedilmesi anlamına gelecektir. Ekonomik alanda zayıf bir Türkiye'nin tam bağımsızlığından söz edilemeyeceğini Atatürk açık bir şekilde vurgulamıştır.

Kongre'de alınan kararlara gelince, önce ülkedeki ekonomik yapılanmanın, uygulanacak iktisat siyasetinin rotasını çizen bir "Misak-ı İktisadî" kabul edilmiştir. Kongre'nin üzerinde birleştiği politika; yurt sanayiini ve ticaretini geliştirmeyi amaçlayan, özel girişime öncelik veren, onu koruyan, mülkiyet haklarına saygılı bir ekonomik düzeni, yasal çerçevesi ve kurumlarıyla oluşturmak ve kökleştirmektir (Demir,1994:51). İzmir İktisat Kongresi kararlarında devletin iktisadî yaşamda fiilen üstleneceği belirli işlevlerin olduğu bunların da ağırlıklı olarak altyapı ile ilgili olduğu belirtilmiştir. Devlet demiryolu, karayolu ağını kuracak, limanlar inşa edecektir. Haberleşme örgütünü gerçekleştirecek, eğitim işlerini üstlenecektir. Ticaret ve sanayi bankalarının kurulmasına ve ortaklığına öncülük edecek, ancak buralardaki paylarını daha sonra Özel Kesim'e devredecektir. Devlet katıksız bir liberal iktisat politikası yani "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" yanlısı olmayacak ama, ekonomik yaşamın gereklerini bizzat üstlenip gerçekleştiren de olmayacaktır (Kuyucuklu, 1986: 174).

Kongre'de yabancı sermaye konusu da tartışılmış, yabancı sermayeye karşı olunmadığı önemle vurgulanmıştır. Atatürk Kongre'nin açılış konuşmasında yabancı sermayeye karşı olmadığını söylemiştir. Ancak, Türk yasalarına ve örfüne saygılı yabancı sermaye istediğini, yabancı sermayenin bundan değişik bir düzenleme biçimindeki varlığına kesinlikle karşı olduğunu da altını çizmiştir. Atatürk'ün bu düşüncesi "Misakı İktisadî" belgesinin 9. maddesinde yer almıştır. Bu maddenin gereği Ocak 1924'te yabancıların mülk edinmelerini serbestleştiren bir yasa ile yerine getirilmiştir. Ayrıca 1927 Teşviki Sanayi Kanunu'ndan yabancı sermayenin de yararlanması düşünülmüştür. Yukarıda açıklananlara ek olarak şunlar da Kongre'de alınan kararlar arasındadır (Aydemir, 1981: 348):

1. Anonim şirketlerin kurulmalarını kolaylaştırmak,
2. Milli Bankaların kurulması,
3. Demiryolları inşasının hükümetçe bir programa bağlanması,
4. Sanayinin teşviki,
5. Yerli malı giyilmesi,
6. Amele denen iş erbabına bundan sonra işçi denilmesi ve sendika hakkı tanınması,
7. Memlekette ticaretin tamamen serbest bırakılması.

Alınan kararlardan açıkça görülmektedir ki, uygulanacak iktisat politikasının liberal çizgiye yakın olması düşünülmüyordu. Ancak daha önce de

belirtildiği gibi, bu dönemde benimsenen liberal politikaların zorunlu bir "laissez faire" uygulaması olup olmadığı tartışılabilir. Yeni Cumhuriyet Lozan Anlaşması gereği 1928 yılına kadar gümrükleri düzenleme yetkisine sahip olmadığından, kamu otoritesinin serbest ticareti terk etme seçeneği yoktu (Balkanlı, 2002: 87).

Lozan Anlaşması henüz sonuçlanmamış, millî mücadele süreci tüm hızıyla devam ederken böyle bir ekonomi kongresini toplamış olması dahi, Atatürk'ün iktisadî soruna ne derecede önem verdiğini göstermeye yeterlidir. Başından sonuna Atatürk'ün yönlendirdiği Kongre'de iktisat bakanının şu sözleri makroekonomik bir istikrarın formülünü verir niteliktedir: "*Gayemiz, istihsalimizi ihtiyacımıza göre tezyid ederek kendi kendimizi kâfiyet etmeye doğru gitmek olmalıdır. Harice göndereceğimiz istihsalatımızı da ihmal edemeyiz. İthalatımızla ihracatımız arasında tevaazün ancak bu suretle mümkündür. Aksi halde iktisadîyatımız iflas tehlikesinden yakasını kurtaramaz*" (Ökçün, 1997: 222).

3.3. Kalkınma Plânları

Dünyada ilk demokratik kalkınma planları 1931 yılında Türkiye'de uygulamaya konulmuştur. Bu planlar Atatürk'ün Türk Ulusu'na armağan ettiği önemli bir ekonomik reform hareketidir. Bu kalkınma planları eldeki kıt kaynaklarla halkın ihtiyaçlarının en iyi biçimde karşılanmasına yönelik olarak hazırlanmıştır. Atatürk Birinci Kalkınma Planı'nı 1933-1938 yılları, İkinci Kalkınma Planı'nı ise 1938-1944 yılları için hazırlatmıştır. Her iki kalkınma planının da temel amacı, hammadde Türkiye'de olmasına karşın dışardan ithal edilmek zorunda kalınan ürünlerin ülkemizde üretilmesini sağlamaktır. Bu amaçla tekstil, iplik ve dokuma fabrikaları kurulmuş, devletin teşvikiyle özel girişim olarak bazı çiftçilerin de katılımıyla Alpullu ve Eskişehir gibi bazı şeker fabrikalarının kurulmasına girişilmiş ve bunlar gerçekleştirilmiştir. 1925 Yılında devlet sermayesiyle Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Bankanın amacı fabrika kurup yönetmek olarak belirlenmiştir. Bu bankanın desteğiyle Kayseri-Bünyan İplik Fabrikası TAŞ, Isparta İplik Fabrikası TAŞ, Kütahya Çini İşleri TAŞ ve bunlar gibi bir çok özel kuruluş devletin de ortak olmasıyla faaliyete geçmiştir (Kuyucuklu, 1986: 180).

3.4. Atatürk Dönemi'nde Başlıca Ekonomik Girişimler

Atatürk'ün fiilen ekonomiyi yönlendirdiği dönemde gerçekleştirdiği somut ekonomik girişimlerin bazılarını maddeler halinde sıralamak, onbeş

sene gibi kısa bir zamanda devasa bir kalkınma hamlesine girişildiğini göstermeye yeterlidir:

- Türkiye İş Bankası açılmış ve böylece ulusal bankacılığın ilk adımı atılmıştır.
- Uşak'ta şeker fabrikası kurulmuştur.
- Kayseri'de uçak fabrikası kurulmuştur.
- Bünyan Dokuma Fabrikası açılmıştır.
- Ereğli Bez Fabrikası açılmıştır.
- Nazilli Bez Fabrikası açılmıştır.
- Aşar vergisi kaldırılmış ve Türk köylüsü ağır bir yükten kurtarılmıştır.
- Anadolu Demiryolları satın alınarak ulusallaştırılmıştır.
- Ulusal Ekonomi ve Araştırma Kurumu kurulmuştur.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası kurulmuştur.
- Gemlik Suni İpek Fabrikası, Bursa Merinos Fabrikası, İzmit Kağıt Fabrikası, Kayseri İplik ve Bez Fabrikası, Eskişehir Şeker Fabrikası gibi pek çok kurum ve kuruluş oluşturulmuştur.
- Ticaret ve Sanayi Odaları kurulmuş, daha sonra da Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları Kongresi toplanmıştır.
- İstatistik Umum Müdürlüğü kurulmuştur.
- Hükümete iktisadî konularda fikir vermek amacıyla çeşitli meslek kuruluşlarının temsilcilerinden oluşan Ali İktisat Meclisi kurulmuştur.
- Birinci ve İkinci Kalkınma Planları oluşturulmuştur.
- 1927 Yılında Teşviki Sanayi Kanunu çıkarılmıştır.
- 1930 Yılında Sanayi Kongresi, 1931 yılında da Ziraat Kongresi toplanmıştır.

4. Atatürk ve Devletçilik

Devletçiliğin iktisadî düzlemdeki görünümü "karma ekonomi" anlayışıdır. "Karma ekonomi" yaklaşımı sosyalizm benzeri bir yaklaşım olmayıp, esas itibarıyla, ekonominin gerekli altyapısını hazırlayıp, kalkınma sürecine paralel olarak piyasa ekonomisine geçişin gerçekleştirilmesidir. Atatürk'ün Devletçilik anlayışı bir kalkınma modelidir. Atatürkçü Devletçilik, kamu hizmeti dışındaki ticari ve sınai teşebbüslerinin pazar ekonomisi kuralları gereğince kurulup işletileceği ve günü gelince geniş bir mülkiyet

zemini üzerinden özel kesime devredileceği, kalkınmada devlet öncülüğünü tanıyan bir pazar ekonomisidir (Aysan, 2000: 35). İsmet Giritli'nin yorumuyla Atatürk Devletçiliği "...sosyalizmin anladığı manada ve bir doktrin mahiyetinde olan devletçilik değil, sadece pratik ve pragmatik manada yani milli ekonominin zaruretleri, memleketin hızlı kalkınması ve bunun için sanayileşmesi ihtiyacı ile sınırlı olan özel teşebbüsün tam güvenlik ve istikrar içinde varlığını sürdürmesini de liüzumlu bulan başka bir deyimle, karma ekonomi sistemine dayanan hızlı sanayileşmeye dönük bir kalkınmayı gerçekleştirecek bir devletçiliktir" (Giritli, 1975: 298).

Görüldüğü gibi, Atatürk'ün Devletçilik İlkesi esas itibarıyla bir kalkınma modeli olup, katı bir ideoloji olarak algılanmamalıdır. Atatürk'ün Devletçilik İlkesi değerlendirilirken dönemin ekonomik koşulları göz önünde bulundurulmalıdır. Falih Rıfkı Atay'ın şu sözleri Devletçilik ilkesinin zaruriyetten doğduğunu açıkça göstermektedir: "*Yeni Türkiye'de Devletçilik, bir ekonomik meslek olarak doğmamıştır. Bir tarihi zaruret olarak doğmuştur. Yapılacak şeyleri devletten başka yapabilecek olan yoktu. Mesele bundan ibaret. Yeni Türkiye, kendi yapmak veya hiç bir şey yapılmamasına boyun eğmek arasında seçmeli idi*" (Atay, 1984: 452). Atatürk döneminde uygulanan devletçi iktisat politikasının, 1930'lu yıllarda ağırlık kazanması, devletçilik ilkesinin zaruriyet sonucunda ortaya çıktığı tezini doğrulamaktadır. Çünkü, İzmir İktisat Kongresi'nde benimsenen, liberal çizgiye yakın politikalar beklenen sonucu doğurmamıştır. Özel teşebbüs istenileni verememiş, ümit edilen sanayileşme gerçekleşmemiştir. Aslında dünya konjonktürü de o yıllarda devletçilik ilkesinin uygulanmasına müsayitti. "Laissez Faire"ci liberal iktisat politikaları Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere gelişmiş Batı ülkelerinde başarısızlığa uğrayarak büyük bir ekonomik bunalıma dönüşmüştü. Batı ekonomilerinde ortaya çıkan bu bunalımın esas nedeni [Toplam Arz > Toplam Talep] olgusuydu. İktisat biliminin temel gayesi Toplam Arz - Toplam Talep eşitliğini sağlamaktır. Ünlü iktisatçı Keynes 1936'da yayınladığı "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi" isimli kitabında bu eşitliğin ancak devlet müdahalesi yoluyla sağlanabileceğini savunmuş ve bu müdahalenin teorik altyapısını hazırlamıştır. Devlet, kamu harcamalarını arttırmak suretiyle Toplam Talebi ve milli geliri arttırarak Toplam Arz - Toplam Talep eşitliğini kurmalıydı. Türkiye'nin temel ekonomik sorunu ise kalkınma problemi olduğundan, esas savaşın talep cephesinden ziyade arz cephesinde verilmesi gerekiyordu. Türkiye'nin 1930'lardaki "karma ekonomi" modelinin bu nedenle iktisat biliminin alt dallarından olan kalkınma iktisadının öncüsü olduğu söylenebilir. Atatürk, ekonominin çarklarını döndürmek için devlet

müdahalesinin önemini Keynes'den önce görmüş ve gereklerini hayata geçirmiştir. Bu nedenle Atatürk, kan ve ateşle örülü bir yokluk ortamında, Türkiye'nin bağımsızlığını ve varlığını gerçekleştirme mücadelesini sürdürürken, gerekli gördüğü ilkeler arasına Devletçiliği de yerleştirmiştir.

Atatürk'ün Devletçilik politikası, yalnız iktisat politikası ile ilgili bir kazanım değildir. Devletçilik politikası, aynı zamanda, tam bağımsızlık ilkesinin bütünlenmesidir. Atatürk, siyasi bağımsızlığın ancak ekonomik bağımsızlıkla sürdürülebileceğini söyleyerek gelecekteki yöneticileri uyarmıştır. Ancak daha sonra gelen kadrolar bir kalkınma modeli olan Devletçilik İlkesini devam ettirememişler ve yanlış kalkınma stratejileri izleyerek ekonomimizi dışa bağımlı bir hale getirmişlerdir. Bugün yaşadığımız süreçte ekonomik bağımsızlık - siyasi bağımsızlık arasındaki ilişkinin ne derece önemli olduğunu ve Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresi Açış konuşmasında söylediği *"İstiklal-i tam için şu düstur vardır: Hakimiyet-i milliye, hakimiyet-i iktisadiye ile tarsin edilmelidir"* sözünün ne kadar doğru olduğunu bugün çok daha iyi görmekteyiz. Atatürk Devletçiliğinin CHP'nin Mayıs 1931 Kongresi'nde saptanan programındaki tanımı şöyledir: *"Bireysel çalışma ve işleri temel tutmakla birlikte olanaklı olduğunca az süre içine ulusu refaha ve ülkeyi bayındırlığa erdirmeye için ulusun genel ve yüksek çıkarlarının gerektirdiği işlerde özellikle ekonomik alanda devleti eylemli olarak ilgilendirmek önemli ilkelermizdendir."* (Alp, 1998: 243).

Görülüyor ki Devletçilik (karma ekonomi) = devlet + özel sektör'dür. Devletin, "karma ekonomi" politikasına göre kurduğu sanayi kuruluşlarına ve ortaklıklara Kamu İktisadî Teşebbüsü (KİT) denilmektedir. Sümerbank (1933) ve Devlet Sanayi Ofisi (1932) bunlardan en önemlileri arasındadır. Dünya Ekonomisi, tarihinin en ağır ekonomik krizini yaşarken, Türkiye Atatürk'ün akılcı ekonomi politikaları sayesinde bu buhranı en hafif biçimde atlattır. 1929-39 Dünya sanayi üretim artışı %19 iken Türkiye'de %96 olmuştur (Tekin, 2001: 186-187).

Buraya kadar olan açıklamalarımızdan şu sonuçları çıkarmamız mümkündür. Öncelikle, Devletçilik İlkesi iki ana hedefe odaklanmıştır: i) "İktisadî Bağımsızlık", ii) Hızlı Kalkınma. Bu hedeflere o dönem koşulları içinde pür liberal bir politika ile ulaşma olanağı yoktur. Atatürk serbest piyasa ekonomisine karşı olmayıp, zaman içinde özel sektörün gelişip devlet sektörünün üstlendiği işlerin bir kısmını devralmasını istemiştir. Bu nedenle, Devletçilik İlkesi "ekonomide bütün işleri her zaman devlet yapacak" anlamına gelmemektedir. Özel sektör güçlendikçe, devletin ekonomideki düzenleyici görevleri devam etmekle beraber, kamu kesiminin ekonomideki

ağırlığı azalacaktır. Devrin İktisat Bakanı Celal Bayar, devletçiliğe atfen; ülkenin sanayileşmesi sadece özel kuruluşların dayandığı sermayeye bırakılırsa, kalkınabilmek için en az iki yüzyıl daha beklenmesi gerekeceğini söylemiştir. Dolayısıyla, bazılarının öne sürdüğü gibi, "Devletçilik İlkesi artık sona erdi" sözleri aslında bir şey ifade etmemekte, bu ilkenin anlamını kavrayamamaktan veya Devletçilik İlkesine karşı önyargılardan ileri gelmektedir.

5. Atatürk ve Ekonomik İstikrar

Atatürk sürdürülebilir bir kalkınma için ekonomik istikrara ne derecede önem verdiğini politika ve uygulamalarıyla göstermiştir. Atatürk döneminde dış ticaret açığı olmadan, enflasyona başvurulmadan, dengeli ve istikrarlı bir kalkınma sağlanmıştır. Atatürk, para sıkıntısına bir çözüm yolu olarak emisyonla başvurulması önerilerine her defasında karşı çıkmıştır (Eroğlu, 1981: 50-51). Atatürk'ün 1 Mart 1922 Tarihli T.B.M.M. açılış konuşmasında "*Türk parası sağlam değerini tutmaktadır. Hükümet bu siyasa çok değer vermektedir; bundan böyle bu siyasadan ayrılmayacaktır*" sözleri istikrarlı bir para politikasından yana olduğunu göstermektedir (Balkanlı, 2002: 87). Basılan her paranın bir üretim karşılığı olmalıdır. Ülkenin üretiminde artış olmaksızın para basılması, yani açık finansman politikası Toplam Talebi arttıracaktır. Toplam Arz - Toplam Talep dengesi Toplam Talep lehine bozulacağı için böyle bir politikanın ilk sonucu fiyatlarda sürekli artış yani enflasyon şeklinde kendisini gösterecektir. Enflasyon verimli yatırımların yapılmasını engeller, yüksek talep ithalatı arttırırken ihracatı caydırır, dolayısıyla dış ticaret açığı büyür, enflasyonist politikalar gelir dağılımındaki dengesizlikleri arttırır. Üretim çeşitli darboğazlarla karşı karşıya kalır ve uzun vadede enflasyonlu bir büyümeyi sürdürmek olanaklı değildir. Enflasyona yol açmamak için devletin giderlerini para basarak değil, vergi gelirleriyle karşılaması lazımdır. Dolayısıyla istikrarlı bir ekonomide iç dengenin sağlanabilmesi için Devlet Harcamaları = Vergiler olmalıdır. Dış dengenin formülü ise İhracat = İthalat'tır. Dolayısıyla makroekonomik bir istikrar için vergilerden ve ihracattan elde edilen gelirlerin devlet harcamaları ve ithalat harcamalarının toplamına eşit olması gereklidir. Atatürk döneminde bu ekonomik istikrar ilkesinin benimsendiğini ve yaşama geçirildiğini görüyoruz. 1930-1938 Yılları arasında kalan dönemde büyük ölçüde bu eşitlikler sağlanmış yani ekonomik istikrar korunmuştur. Atatürk bugün uygulamakta zorlandığımız ekonomik istikrar politikasının en başarılı uygulayıcısı olmuştur. Atatürk'ün dış ticarete ilişkin olarak 1 Kasım 1934 tarihinde T.B.M.M.'nin

açılışında yaptığı şu konuşma dış dengeye ne kadar önem verdiğini göstermektedir: *"Dış ticarete takip ettiğimiz ana prensip, ticaret muvazenesinin aktif karakterini muhafaza etmektir. Çünkü tediye muvazenesinin en mühim esasını bu teşkil eder"*. Atatürk bir başka konuşmasında da *"...İstiklal-i maliyenin mahfuziyeti için şart-ı evvel, bütçenin bünye-i iktisadîye ile mütenasip ve mütevaizin olmasıdır..."* demektedir. Yani maliye politikasında da bütçe denkliği prensibini esas almaktadır. Görüldüğü gibi Atatürk'ün iktisat anlayışında öne çıkan unsur istikrarlı ekonomi politikasıdır. Atatürk'ün ekonomik istikrar konusundaki hassasiyeti, Kurtuluş Savaşı'nın en zor anlarında bile para basma yoluna gitmemesiyle açıkça görülmektedir. Enflasyon sorununu en zor anlarında bile yenen bu büyük ulus ne acıdır ki, büyük önderin bedenlen aramızdan ayrılışından sonra bir daha bu dertten yakasını kurtaramamıştır.

6. Sonuç

Bu çalışmada Büyük Önderimiz Atatürk'ün benimsediği iktisadî ilkeler ana hatlarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Atatürk'ün temel ekonomik hedefi bütün toplumun mümkün olduğu kadar kısa sürede kalkınmasını sağlamak olmuştur. Osmanlı'dan alınan kötü miras bu yolda büyük bir dezavantaj oluşturmuş ancak yine de Büyük Önderimizin deyişiyle "az zamanda çok büyük işler yapılmıştır". Atatürk'ün görüşüne göre bütün toplumun mümkün olduğu kadar kısa bir sürede kalkınabilmesi için istikrarlı iktisat politikaları uygulamak şarttır. Bunun için gerek iç gerek dış iktisadî dengeler gözetilmeli, karşılıksız para basma gibi kolaycı yollara sapılmamalı, kesinlikle enflasyonist bir politika izlenmemelidir.

Atatürk, devlete pazar ekonomisine geçişte öncü ve destekleyici bir rol vermiştir. Atatürk döneminde devlet, kalkınmanın adeta motoru işlevini görmüştür. 1923-1938 Yılları arasında geçen on beş yıl boyunca fiyat istikrarı bozulmadan ve bütçe açıklarına gidilmeden çok büyük işler başarılmıştır. Burada önemli olan nokta şudur; bir kalkınma hamlesine girilirken ne yapılacağına hesaplanıp, yatırımların nasıl finanse edileceğinin planlanarak rasyonel bir şekilde hareket edilmesi gereklidir. Dış borçla, karşılıksız para basılarak, enflasyonist politikalarla girilen kalkınma hamleleri tıkanmaya mahkumdur. Atatürk bunların hiçbirine tenezzül etmemiş, gerçekleştirilen tüm ekonomik başarılar ve yapılan yatırımlar o dönemin kendi gelirleriyle, ülkenin geleceğinden yenilmeksizin elde edilmiştir. Gerçek başarı da budur zaten.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- ALP, Tekin (1998), *Kemalizm, Toplumsal Dönüşüm Yayınları*, İstanbul.
- ATAY, Falih Rıfkı (1984), *Çankaya, Bateş Yayını*, İstanbul.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya (1981), *Tek Adam, Remzi Kitabevi*, İstanbul.
- AYSAN, Mustafa (2000), *Atatürk'ün Ekonomi Politikası, Toplumsal Dönüşüm Yayınları*, İstanbul.
- BALKANLI, Ali Osman (2002), *Türkiye'de Ekonomik Gelişme ve Kriz, Filiz Kitabevi*, İstanbul.
- BAŞAR, Ahmet Hamdi (1981), *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye, Ankara İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi Yayını*, Ankara.
- DEMİR, Gülten (1994), *Devlet-Ekonomi İlişkisinde Dönüşüm, Beta Basım Yayın*, İstanbul.
- ERGİN, Feridun (1978), *K. Atatürk, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları*, İstanbul.
- EROĞLU, Hamza (1981), *Atatürk ve Devletçilik*, Ankara.
- GİRİTLİ, İsmet (1975), "Kemalizmin Sosyo-Ekonomik Yönü", *Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri, İ.Ü. Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü Yayınları*, İstanbul.
- GÜLALP, Haldun (1987), *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri, Yurt Yayınları*, Ankara.
- KAZGAN, Gülten (1999), *Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, Altın Kitaplar Yayınevi*, İstanbul.
- KUYUCUKLU, Nazif (1986), *Türkiye İktisadı, Beta Basım Yayın*, İstanbul.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz (1971), *Türkiye İktisat Kongresi 1923 - İzmir, A.Ü.S.B.F. Yayınları*, Ankara.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz (1997), *Türkiye İktisat Kongresi, Sermaye Piyasası Kurulu Yayını*, Ankara.
- RICARDO, David (1997), *Ekonomi Politüğün ve Vergilendirmenin İlkeleri, Belge Yayınları*, İstanbul.
- SABIR, Hasan (2002), *Dünya Siyasetinde Küresel Rekabet Sistemi ve Politikaları, Derin Yayınları*, İstanbul.

- SAYAR, Ahmet (1986), Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması, Der Yayınları, İstanbul.
- SAYAR, Ahmet (1996), "Atatürk'ün İktisat Kafasına Dair Düşünceler", İ.Ü.S.B.F. Dergisi, Sayı 15.
- TEKİN, Nil Türker (2001), Anahatlarıyla Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- TOKGÖZ, Erdinç (1981), "Atatürk Döneminde Türk Ekonomisi", Atatürk Dönemi İktisat Politikası, İ.Ü.İ.F.M.C. Yayınları, İstanbul.
- ÜLKEN, Yüksel, (1981), "Atatürk'ün İktisadî Kişiliği", Atatürk Dönemi İktisat Politikası, İ.Ü.İ.F.M.C. Yayınları, İstanbul.
- YILMAZER, M.Mehmet (1993), "Balta Limanı Serbest Ticaret Anlaşması ve Osmanlı İmparatorluğunda Yapılan Diğer Ticaret Anlaşmaları", Gümrük Dergisi, Yıl:4, Sayı: 15.